

STÁT JAKO OPRAVNĚNÝ Z NÁROKU NA VYDÁNÍ BEZDŮVODNÉHO OBOHACENÍ

JAN SÝKORA

Masaryk University, Faculty of Law, the Czech Republic

Abstract in original language:

Článek se zabývá zvláštním a v praxi opomíjeným nárokem státu na vydání předmětu bezdůvodného obohacení podle § 456 Občanského zákoníku, pokud není znám ochuzený. Rozpoznáním a zkoumáním jednotlivých funkcí tohoto ustanovení v systému českého soukromého práva i systému českého práva jako celku z pohledu metody soukromoprávní regulace pak dochází k závěrům zejména o vhodnosti tohoto ustanovení v systému odpovědnosti v připravovaném novém Občanském zákoníku, představujícím programovou diskontinuitu k původní filosofii, formě i systematice platného Občanského zákoníku.

Key words in original language:

Stát, bezdůvodné obohacení, § 456, rekodifikace, diskontinuita.

Abstract:

This article concerns a specific and frequently neglected situation of an active legitimacy to a claim of restitution for Unjustified Enrichment pursuant to the par. 456 of the Civil Code in case the State is entitled because the actually deprived one is unknown. By means of a disquisition of the particular functions of this provision by the perspective of method of regulation in the system of Czech private law, it focuses primarily on considering its appropriateness in the system of liability in the new Civil Code that is being currently prepared and constitutes a laggard discontinuance in the Czech private law.

Key words:

Unjust enrichment, unjustified enrichment, government, state, discontinuance, recodification.

1. PROLOG

Motto: Nelze-li zjistit toho, na jehož úkor byl předmět bezdůvodného obohacení získán, musí se vydat státu (§ 456 Obč. zákoníku).

Předmětem tohoto příspěvku je zvláštní a často přehlížený případ aktivní legitimace podle druhé věty § 456 Občanského zákoníku (o. z.) k uplatňování práva na vydání předmětu bezdůvodného obohacení, kdy je tímto subjektem stát, není-li znám ochuzený. Toto ustanovení zakládá výjimku z pravidla, obsaženého ve větě první, a sice že oprávněným příjemcem předmětu bezdůvodného obohacení je ochuzený. Asi nejpregnantnější charakteristikou k probíranému tématu je konstatování, že tímto ustanovením je důsledně provedena zásada § 451 o. z., neboť zde téměř vždy existuje subjekt, který se může vydání bezdůvodného obohacení z jednotlivých skutkových podstat domáhat.¹ V tomto příspěvku se pokusím o obecnou reflexi a zhodnocení varianty případného zachování předmětného ustanovení v českém právu, s ohledem na jeho připravovanou rekodifikaci. K uchopení tohoto

¹ Bičovský, J., Holub, M. *Občanský zákoník: pozn. vyd. s judikaturou*. 2. vyd. Praha: Linde, 1994, s. 285.

institutu se však nelze vyhnout širšímu uvážení historického vývoje a fungování bezdůvodného obohacení v systematice českého soukromého práva.

2. POVAHA A HISTORICKÝ VÝVOJ

Institut bezdůvodného obohacení tvoří historicky v kontinentálních systémech soukromého práva zvláštní kategorii právních vztahů. Má charakter závazků mimosmluvních a zároveň tzv. kvazideliktů², neboť k jejich vzniku není nezbytně třeba porušení právní povinnosti a dokonce ani zavinění, tak jako tomu je v případě závazků k náhradě škody. Přestože jde o závazky mimosmluvní, jsou se závazkovým právem často úzce spjaty, neboť v systému soukromého práva pokrývají typově a funkčně navazující právní vztahy, vedoucí k obnovení původního „pokojného“ rozdělení majetkových hodnot mezi osobami.

Vývoj institutu bezdůvodného obohacení osciloval na našem území mezi pozicí přirozenoprávní po vzoru justiniánské právovědy a na druhé straně kazuistickou, pozitivně právní pozicí, vtělenou do ustanovení § 360 středního občanského zákoníku č. 141/1950 Sb. Zatímco tedy pandektní věda zastávala pozici o univerzální povaze bezdůvodného obohacení, které teprve kompilátoři³ přehledně kategorizovali pro jednotlivé typy – skutkové podstaty, střední občanský zákoník z roku 1950, dílo tzv. *právníkové dvouletky*, přistoupil k řešení z opačné strany.

Tato dichotomie má však význam nejen historický, ale je aktuální i pro uchopení současně platné úpravy. Současný o. z. v původním znění stanovil v § 415 obecnou povinnost předcházení jak škodám, tak neoprávněnému majetkovému prospěchu na úkor společnosti. Zákaz obohacování se na úkor společnosti deklaroval i v čl. VII. svých zásad. Ačkoliv jednotlivé skutkové podstaty takového neoprávněného prospěchu upraveny byly a soudní praxe se přiklápěla k výkladu, že jde o výčet taxativní⁴, jednoznačnost výkladu této úpravy vzbuzovala s ohledem na politické cíle zákoníku pochybnosti.

S touto optikou a vědomím programové diskontinuity porevolučního práva je pak třeba pohlížet i na výklad současných skutkových podstat bezdůvodného obohacení, které se v rozporu s trendem zahraničních právních úprav pojímají jako taxativně vyčtené⁵. Ačkoliv se objevují názory⁶, že první odst. § 451 o. z. obsahuje samostatnou skutkovou podstatu obecné podoby bezdůvodného obohacení oproti dále upraveným případům zvláštním, lze zde

² Srov. Schrage, E., Nicholas, B. Unjust Enrichment and the Law of Restitution: A Comparison. In *Unjust Enrichment (The Comparative Legal History of the Law of Restitution)*. Ed. by Schrage, E. 2nd edition. Berlin: Duncker und Humblot, 1999, s. 19 an.

³ Heyrovský, L. *Dějiny a systém práva římského*. Praha: J. Otto, 1910, s. 532.

⁴ Zejm. stanovisko Nejvyššího soudu ČSR k žalobám o vydání neoprávněného majetkového prospěchu, sp. zn. Cpj 34/74, publikováno pod R 26/1975. Dále Vaněk, J. *Neoprávněný majetkový prospěch*. Praha: Panorama, 1987, s. 40 an.

⁵ *Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku* Ministerstva spravedlnosti z 8. 1. 2009, s. 508 an. URL: <www.justice.cz> [citováno 26. 4. 2009].

⁶ Fiala, J. a kol. *Občanské právo hmotné*. 3. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 383.

s odkazem na systematický výklad úpravy souhlasit s převažujícím názorem, zastávaným i soudy, že obecná podoba bezdůvodného obohacení musí současně nabýt podoby některé ze zvláště upravených forem, ostatně pokrývajících velmi široké pole možných právních situací.

3. HISTORICKÝ KONTEXT

Podle ustanovení § 456 o. z., které předchází zákoníky neznaly, se musí předmět bezdůvodného obohacení vydat tomu, na jehož úkor byl získán a nelze-li toho, na jehož úkor byl získán, zjistit, musí se vydat státu. Subjektivní promlčecí doba v případě práv z neoprávněného majetkového prospěchu činila až do roku 1983 pouhý rok. Charakter tohoto ustanovení může přesto s ohledem na historickou zátěž současného občanského zákoníku vyvolávat četné rozpaky. V našem případě odkazem na své původní určení funkcionalisticky přímočarou právní regulací, často na úkor základních principů klasických právních institutů, s cílem podřídit soukromoprávní vztahy výlučné společenské ideologii s hypertrofovanou úlohou státu. Socialistické občanské právo mělo ambici ve všech společensky kontrolovatelných situacích saturovat předpokládané potřeby občanů a nepředpokládané majetkové přesuny, vzniklé zejména nežádoucí ekonomickou tvořivostí, odčerpat zpět ve prospěch státu, tedy opět zespolečnit, byť těžiště přerozdělování v direktivní ekonomice leželo mimo právo občanské. V oblasti vnitrostátního závazkového práva se soukromoprávní a veřejnoprávní metody regulace značně proluly.

Právě v tomto ustanovení se pak mohla výrazněji promítnout ideologická zatíženost českého předrevolučního občanského zákoníku⁷. Přesto zůstal tento institut využíván jen střídavě, zejména v návaznosti na trestní řízení pro trestné činy spekulace, nedovoleného podnikání nebo zneužívání socialistického podnikání. Mnohem častěji však docházelo k postupu dle § 457 odst. 2 a 3 tehdy platného občanského zákoníku, kterým státní prokurátor podával návrh na propadnutí plnění z neplatné smlouvy státu. Mnohdy však bylo podle těchto ustanovení postupováno po nesprávné právní kvalifikaci⁸ a zaměňování tohoto institutu za bezdůvodné obohacení mohlo k § 456 o. z. jistě i mezi právnickou veřejností zanechat zbytky čistě emocionálního odporu až do současnosti.

Tyto dva instituty je ale třeba rozlišit ještě detailněji, zejména z pohledu funkce. V případě obou těchto institutů je zřejmé, že absentuje funkce restituční či kompenzační. V případě uplatnění nároku státu na plnění z neplatné smlouvy, kterou účastníci uzavřeli s úmyslem porušit zákon, jde o zjevně trestající ustanovení⁹, mající charakter sankce veřejnoprávní, zasahující do majetkové sféry původce protiprávního jednání. Míra takové sankce přitom podle judikatury závisela na zvážení soudu na základě individuálních kritérií, např.

⁷ „Účelom tohto ustanovenia teda nie je napraviť ujmu, ktorá vznikla u postihnutého, ale len odčerpať neoprávnene získaný majetkový prospech, lebo jeho ponechanie povinnému by bolo v rozpore s článkom VII zásad občianskoprávných vzťahov, zakotvených v Občianskom zákonníku.“ In stanovisko Nejvyššího soudu SR ze dne 22. 11. 1985 sp. zn. Cpj 48/85, publikováno ve *Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS* pod Rc 25/86.

⁸ Dle stanoviska Nejvyššího soudu SSR ze dne 21. 12. 1978 sp. zn. Cpj 37/78 ve *Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS*, 1979, č. 1, s. 61 an. bylo využívání tohoto institutu doslova nedostatečné.

⁹ Švestka, J. Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti a neoprávněně získaný majetkový prospěch. In *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1979, č. 3 – 4, s. 158.

majetkových poměrů či vyživovacích povinností¹⁰. V případě uplatnění nároku na vydání neoprávněného majetkového prospěchu pak přechází na stát právo k vydání tohoto prospěchu za ochuzené, kteří jej nemohou vykonat. Je zřejmé, že v tomto druhém případě bude směřovat vydání jen na hodnotu samotného prospěchu a nikoliv do majetkové sféry toho, kdo prospěch nabyt, nad takovou hodnotu. Z povahy tohoto ustanovení by tak nebylo žádoucí, aby na neoprávněný majetkový prospěch nebylo např. započteno to, o co se z povahy transakce obohacený ochudil, popř. ochuzený obohatil. Podstatný rozdíl je třeba vidět rovněž v tom, že v případě neoprávněného majetkového prospěchu neoperuje skutková podstata se subjektivním prvkem úmyslu na straně původců jednání, jako je tomu v předchozím případě.

Bez zajímavosti s ohledem na historickou systematiku o. z. není ani ustanovení § 453a, účinné od 1. 4. 1983, o propadnutí věci ve prospěch státu, zbavil-li se někdo svým protiprávním jednáním možnosti ji trvale obvyklým způsobem užívat. Toto ustanovení zjevně směřovalo k trestnému činu opuštění republiky a mělo výrazně sankční povahu, když práva třetích osob při nabytí v dobré víře chráněna zůstala.

V reakci na změnu politického režimu došlo i k podstatné novelizaci o. z., jehož cílem se oproti redukované úpravě osobní spotřeby a preferenci socialistického vlastnictví, nově stalo široce pojaté *zakotvení civilního statusu vzájemně si rovných subjektů skrze vzájemná osobní a majetková práva a povinnosti, jakož i právní prostředky jejich vzniku, zajištění, změny a zániku a stanovující sankce za porušení subjektivních práv a povinností, odvozené z metody rovnosti subjektů*.¹¹ Zatímco z pohledu rehabilitované metody soukromoprávní regulace je zřejmé, proč nemají instituty dle § 457 odst. 2 a 3 tehdejšího o. z. ani pozdější § 453a, trestající nad rámec rovného postavení soukromoprávních subjektů, místo v současném znění o. z., otázku hodnocení vhodnosti konstrukce § 456 zatím ještě ponechejme nezodpovězenou.

Stojí za povšimnutí, že konstrukce tohoto ustanovení byla do současnosti uchována i přesto, že v případě ztracených věcí přešlo nedávnou novelou zákonem č. 359/2005 Sb. po splnění určitých podmínek vlastnické právo na příslušné obce. Vysvětlení rozdílu je však zřejmě ryze praktické – zatímco v případě ztracených věcí vykonávaly tuto finančně náročnou a překvapivě rozsáhlou agendu obce, které nelibě nesly svou povinnost posléze majetek odevzdat státu. V případě vydání bezdůvodného obohacení je stát nabyvatelem bezprostředně, resp. v zastoupení Úřadem pro zastupování státu ve věcech majetkových¹², zmocněným k podání návrhu na zahájení řízení podle § 35a občanského soudního řádu.

Na zachování tohoto práva pro stát je možno současně pohlížet jako na pragmatickou pojistku toho, že institutu nebude nadužíváno, když motivace obce navýšit svůj majetek by mohla vést k přílišnému žalobnímu aktivismu na základě vlastních smluvních vztahů a informací ze samotnou obcí vedených agend v samostatné i přenesené působnosti. Rovněž geografický

¹⁰ K tomu viz blíže Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 9. 1987 sp. zn. Cpj 41/87 (publikovaného ve *Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS* pod č. Rc 4/1988).

¹¹ Srov. Fiala, J. a kol. op. cit. sub 6, s. 12 an.; Knappová, M., Švestka, J., Dvořák, J. a kol. *Občanské právo hmotné* 1. 4. vyd. Praha: ASPI, 2005.

¹² Příslušnost stanoví zákon č. 219/2000 Sb. *o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích*.

okruh ochuzených bývá podle doposud známé kazuistiky obvykle širší, než tvořený hranicemi příslušné obce, a proto by zde přinejmenším vznikl problém ve spravedlivém a jednoznačném stanovení aktivní legitimace konkrétní obce.

4. POVAHA A FUNKCE

V těchto případech stát přirozeně vystupuje z pozice subjektu soukromého práva, který uplatňuje svůj originární majetkový nárok¹³, neboť jeho nárok není odvozen¹⁴ od nároku ochuzeného, a trvá i zaniká současně s ním za předpokladu, že je splněna zákonná podmínka nezjištění ochuzeného.

Komentářová literatura se poněkud rozchází v názoru¹⁵ na situaci, zda je tato podmínka splněna v případě, kdy je ochuzený sice znám, ale je nezvěstný. Vhodným řešením takového sporu by dle mého názoru bylo, aby v takovém případě k posuzování přistupovalo ještě kritérium předpokládané trvalosti takového stavu a dále zodpovězení otázek, zda se ochuzený o svém nároku dozvěděl a zda se jeho uplatňování právně relevantním způsobem nevzdal.

Zajímavou je rovněž situace, kdy je totožnost ochuzeného známa obohacenému, ale ten ji z určitých důvodů, které mohou být leckdy velmi pragmatické a trestním řízením respektované, nemíní prozradit. V tomto případě je podmínka nezjistitelnosti ochuzeného ve smyslu tohoto ustanovení rovněž neoddiskutovatelně splněna¹⁶, jinak by obohacený celým institutem libovolně disponoval. Zásadní důsledek to podle názoru J. Vaňka¹⁷ má v tom, že nárok na vydání předmětu bezdůvodného obohacení mezi ochuzeným a obohaceným vydáním státu nezaniká. Argumentuje tím, že jde o obdobnou situaci, kdy obohacený hodnotami svévolně disponuje a tím neplní svou povinnost vydat předmět bezdůvodného obohacení tomu, na jehož úkor byl získán. V takovém případě pak současně autor dovozuje, že odpadl právní důvod plnění obohaceného vůči státu, nebylo-li ovšem plněno na základě rozhodnutí soudu, ale dobrovolně, jinak právní důvod plnění na základě nezrušeného pravomocného rozhodnutí stále trvá. Je ovšem otázkou, jak by takový nárok s ohledem na předchozí zatajování totožnosti ochuzeného před soudem obstál.

¹³ Švestka, J. a kol. *Občanský zákoník: komentář*. 10. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 818.

¹⁴ Autorka V. Korecká in *Neoprávněný majetkový prospěch v obč. právu*. Brno: UJEP, 1981, s. 93 an. zdůvodňuje neodvozený původ nároku státu z odlišných cílů nároku ochuzeného, majícího primárně reparační charakter, a nároku státu, majícího charakter prevenční a restituční - z pohledu socialistické ekonomiky jako celku.

¹⁵ Negativní stanovisko viz sub 13, opačný pohled in Holub, M. a kol. *Občanský zákoník: komentář. 1. svazek, § 1 – 487*. Praha: Linde, 2002, s. 542.

¹⁶ Neuplatní-li např. soud ediční povinnost dle § 129 odst. 2 o. s. ř. vůči účastníkovi řízení.

¹⁷ Op. cit. sub 4, s. 39.

Správná je dále podle mého názoru úvaha, že navzdory vzniku nároku na vydání ve prospěch státu, který ochuzen nebyl, přichází eventuálně v úvahu funkce **reparační**.¹⁸ Pokud totiž uplatní přihlášivší se ochuzený právo na vydání předmětu bezdůvodného obohacení vůči státu, který je předtím úspěšně vymohl na obohaceném, nic nebrání tomu, aby je na státu vymohl z titulu vydání bezdůvodného obohacení z právního důvodu, který jeho přihlášením se odpadl¹⁹. Přestože zřejmě nepůjde o časté situace, začlenění státu může sehrát zásadní roli v otázce iniciace dodatečného zjištění ochuzeného nebo uchování nároku ochuzenému započítáním běhu nové promlčecí doby k uplatnění nároku na vydání předmětu bezdůvodného obohacení.

Tyto relativně složité konstrukce, kdy v jednom případě nárok na vydání předmětu bezdůvodného obohacení mezi ochuzeným a původně obohaceným i přes plnění vůči státu trvá a v druhém případě plněním státu zaniká, jsou daní za zvláštní a v systému závazkových vztahů nesystematickou povahu tohoto nároku státu. Pro aplikaci tohoto institutu by proto bylo vhodné, aby zákonodárce výslovně zakotvil povahu konkurence nároku ochuzeného a státu v obecné podobě, nebo alespoň pro výše navržené případy.

Přesto, že tento nárok je svou povahou soukromoprávního charakteru²⁰, je zde současně zřejmý veřejnoprávní moment. Ten však již nemůže být chápán výhradně způsobem, s jakým operoval o. z. v původním znění, který v praxi pojímal tento institut jako korekci ekonomických přesunů mimo velmi úzce vymezený prostor typových ekonomických vztahů socialistického hospodářství²¹.

Institut dále samozřejmě vždy naplňuje funkci **preventivní**, neboť předchází vzniku situace, v níž by obohacený těžil, ať už vlastním přičiněním či náhodným dějem, z absence ochuzeného – potenciálního žalobce. Tím představuje realizaci jedné ze stěžejních zásad soukromého práva – *zásady prevence*²². Z tohoto pohledu je nárok státu ospravedlněn jako pouhý nejsnáze realizovatelný prostředek k účelu, který je kodexu soukromého práva vlastní.

Uzavření výčtu stěžejních funkcí institutu § 456 o. z. lze uvést konstatováním, že ze strany státu jím fakticky dochází k odčerpání majetkových hodnot, získaných právem neaprobovaným způsobem na úkor nezjištěné osoby. Je otázkou, zda tuto zvláštní **restorativní** funkci²³, reprezentující spíše širší společenský zájem, pojímat jako individuální

¹⁸ Švestka, J. op. cit. sub 9, s. 152.; Vaněk, J. op. cit. sub 4, s. 37.; Štursová, L. *Význam § 456 věty druhé občanského zákoníku*. URL: <www.juristic.cz> [citováno 20. 5. 2009]. Eliáš, K. a kol. *Občanský zákoník: Velký akademický komentář. 1. svazek, § 1-487*. Praha: Linde, 2008, s. 1085.

¹⁹ Vaněk, J. op. cit. sub 4, s. 38.

²⁰ *Ze Zhodnocení občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČSR ze dne 29. 9. 1987 sp. zn. Cpj 41/87*, publikováno ve *Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek NS* pod R 4/1988.

²¹ S odkazem na čl. VII *Zásad občanskoprávních vztahů* o. z. v původním znění.

²² Blíže k této zásadě in Hurdík, J. *Zásady soukromého práva*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 133 an.

²³ Pozn. aut.: Jedná se pouze o pracovní název v této stati, v úvahu jistě připadají i přívlastky jiné.

postih obohaceného, hájení širších společensko-ekonomických zájmů nebo systémové integrity celého právního řádu. Zatímco v původním o. z. byla úprava s jeho výše zmiňovanými cíli ústrojně svázána, v současné podobě o. z. tvoří tento institut z pohledu cílů a rozpoznávaných zásad spíše výjimku.

Po formální stránce užití metody soukromoprávní regulace, kdy je nárok konstruován jako originární nabývací právo státu – právnické osoby (§ 21 o. z.), uplatnitelné v civilním sporném řízení, zůstává soukromoprávní charakter nesporný. Otázkou je pouze legitimizace takového nároku ve prospěch státu. Oprávněním státu je zřejmě sledován veřejný zájem a to takový, aby nerealizováním práva nezjištěného ochuzeného nedošlo k nabytí majetku obohaceným. Jednoznačnost příslušnosti k typickým soukromoprávním institutům se tak s ohledem na nadindividuální cíle funkce tohoto institutu vytrácí a s pouhým kritériem metody právní regulace nevystačíme. Pojmeme-li tento institut jako svébytné vyjádření jiné zásady soukromého práva, *zásady ekvity*²⁴, posuzování se zde i tehdy přenáší z roviny individuálních závazkových vztahů do roviny širší, celospolečenské.

5. REKODIFIKAČNÍ PERSPEKTIVY

Z posledních redakcí návrhu nového občanského zákoníku a jeho důvodové zprávy můžeme úvahy, jimiž se zákonodárci ohledně rekodifikace institutu bezdůvodného obohacení řídili, vyčíst, i když dlouhou dobu zůstával mimo ohnisko jejich zájmu a v prakticky identickém znění k současně účinné podobě. Cíle navrhované úpravy pojímá § 3 tak, že „*soukromé právo chrání osobnost a svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jenž nepůsobí bezdůvodně újmu druhým*“. Dále pak, že „*soukromé právo vyvěrá také z dalších obecně uznaných zásad spravedlnosti a práva*“. Jiným navrhovaným pravidlem je, že „*nikdo nemůže těžit z vlastní nezákonnosti nebo nepoctivosti*“. Již z těchto ustanovení je zřejmé, že návrh důsledně respektuje dualismus právních odvětví, programově opouští kolektivistická rezidua současné úpravy a má ambici nastolit právní úpravu, stojící na principu individuality. Tuto zásadu lze demonstrovat např. na ustanoveních o *Povaze vlastnického práva a jeho rozsahu*, která zakotvují omezení vlastnického práva jeho sociální funkcí pouze nepřímou, ve vztahu k bezprostředně dotčeným individuálním subjektům. To se pak výrazně projevuje nejen v oblasti práv osobních, ale i věcných.

Charakter navrhované kodifikace bezdůvodného obohacení podléhá nově reglementované zásadě, že se užije subsidiárně, nelze-li uplatnit k jeho předmětu jiné právo na jeho vydání. Zejména v případě „suplování“ institutu náhrady škody tak zákonodárce odpovídá na praktický požadavek současné praxe. S takto subsidiární povahou bezdůvodného obohacení pak zákonodárce opouští současný enumerativní charakter jeho skutkových podstat a přistupuje k jeho definici obecné a k pouze demonstrativnímu výčtu jeho skutkových podstat. Na základě výše řečeného je zřejmé, že tím by se rozšířil i aplikační rozsah institutu podle současného § 456 o. z. Dopadalo by nově i na skutkové podstaty bezdůvodného obohacení, které budou teprve zformulovány aplikací práva v reálných socioekonomických

²⁴ Hurdík, J. op. cit. sub 22, s. 72 an.

vztazích. Zákonodárce tedy nesdílí obavy předválečné rekodifikační komise, že by „všeobecná žaloba z bezdůvodného obohacení mohla být nebezpečná“²⁵.

V průběhu rekodifikačního úsilí k vytvoření návrhu nového občanského zákoníku bylo ustanovení § 456 o. z. sice delší dobu formulačně přejímáno bez dalšího, v posledních návrzích se však již bez náhrady nevyskytuje. Je tedy nejvyšší čas položit si otázku: *Jaké má funkce tento institut a jak by měl fungovat v rekodifikovaném systému soukromého práva s ohledem na tam deklarované cíle?*

Bylo již zmíněno, že jeho realizací se mohou naplňovat funkce **prevence** a teoreticky i **reparace**. Oba takové cíle jsou s ohledem na metodu soukromoprávní regulace samy o sobě legitimní a žádoucí. Problematickou zůstává naznačená funkce poslední, **restorativní**, neboť ji lze chápat v různých polohách. Bez nároku na úplnost a vyčerpávající rozpracování této perspektivy se níže pokusím o její zhodnocení. Komparativní metoda je v tomto případě bohužel neupotřebitelná, neboť existence analogického ustanovení v blízkém kontinentálním právním řádu mi známa není²⁶.

5.1 SANKCE

Nemůžeme zcela ponechat stranou *sankční charakter* takové funkce, chápané v jakési analogii k propadnutí věci a cílené do sféry obohaceného. Takový pohled se sice vymyká metodě soukromoprávní regulace včetně četných výjimek z ní²⁷ a zřejmě již představuje nežádoucí míru publicizace soukromého práva. Nehledě ke skutečnosti, že bezdůvodné obohacení nevzniká vždy nutně ze soukromoprávního deliktu nebo zaviněním a potřeba sankcionovat by tedy nebyla nezbytným skutkovým znakem jednotlivých kauz. Historicky úlohu sankční v předrevolučním o. z. zastávaly třeba právě výše zmiňované instituty dle § 457 odst. 2 a 3 a § 453a.

Z opačného pohledu lze ale konstatovat, že majetkový prospěch, získaný trestnou činností, je bezdůvodným obohacením vždy²⁸. Přitom s ohledem na modelový průběh „praní špinavých peněz“, sestávající z fází *tvorby*, *realizace* a v případě přebytků po jejich legalizaci *využití výnosů z trestné činnosti*²⁹, je právě velmi častou výše zmiňovaná situace, kdy je totožnost ochuzeného známa pouze na restituci nespolupracujícímu obohacenému.

²⁵ Citováno podle *Důvodové zprávy k Občanskému zákoníku* Ministerstva spravedlnosti z 8. 1. 2009 URL: <www.justice.cz> [citováno 26. 4. 2009].

²⁶ Srov. Letowska, E. *Unjust Enrichment in Eastern European Countries*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995, s. 67.

²⁷ Nepovažuje-li právní věda za exces z metody soukromoprávní regulace přemíru kogentních ustanovení, pak je třeba připomenout, že závazkové vztahy jsou modifikovány četnými omezeními převážně v normách veřejnoprávních. K tomu blíže např. Patěk, D. *K veřejnoprávním omezením smluvní autonomie v obchodních vztazích*. Právní fórum, 2009, č. 3, s. 101 an.

²⁸ Musil, J. *Finanční šetření – nástroj odhalování praní peněz*. Kriminalistika, 2008, č. 4.

²⁹ Baťka, M. *Současná právní úprava problematiky praní špinavých peněz v ČR*. Olomouc: PrF UPOL, 2005, s. 17.

Přesto se můžeme zmínit, že myšlenka sankce, vykračující ze zásady rovnosti subjektů, byla diskutována³⁰ k otázce úpravy rozsahu náhrady škody v připravovaném občanském zákoníku, kde byla svazována s úmyslným jednáním škůdce, po vzoru angloamerického práva, byť samozřejmě v mnohem mírnější podobě případného dvojnásobku plnění. Takto přisouzené nároky jsou ovšem v kontinentálních právních řádech obvykle nevymahatelné pro rozpor s veřejným pořádkem.

Než však tuto sankční polohu restorativní funkce opustíme, měli bychom vzít v úvahu ještě jednu systémovou změnu v českém právním řádu, která by měla nastat s účinností nového trestního zákoníku č. 40/2009 Sb k 1. 1. 2010. Ten v § 12 odst. 2 opouští dosavadní koncepci posuzování materiální stránky trestného činu a zavádí formalizované pojetí v podobě subsidiárního charakteru trestní represe v tom smyslu, že trestněprávní následky jednání přicházejí v úvahu až vposled, zejména nelze-li dosáhnout nápravy užitím netrestních institutů a charakter jednání má závažné protispolečenské důsledky³¹. V takto nově nastavené návaznosti trestního práva lze na probíraný institut pohlížet kupříkladu jako na nástroj, kterým soukromé právo rozšiřuje svou působnost na úkor práva trestního. Takový cíl není možno odvrhnout čistě z pozice odlišnosti metod právní regulace v soukromém a veřejném právu, ale je nutno vážit, nakolik je slučitelný s funkcemi moderního soukromoprávního kodexu. Uvedenou změnu v koncepci trestní odpovědnosti však není možno bez dalšího přeceňovat, rozhodnutími Ústavního soudu ČR byla zásada pojetí trestního práva jako *ultima ratio* nastolena již dříve³².

5.2 OCHRANA SPOLEČENSKO-EKONOMICKÝCH ZÁJMŮ

Druhou nabízející se perspektivou chápání této funkce je *ochrana společensko-ekonomických zájmů*. Soukromé právo, zejména v kodifikované podobě, má kromě jiných funkcí nepochybně funkci regulativní. S respektem k ústavně zakotveným individuálním právům a svobodám však komplexní ochrana biosociální existence jednotlivce v socioekonomickém prostředí současné společnosti vyžaduje od soukromého práva i ochranu dalších entit, reálně existujících přinejmenším svými důsledky. Za takové entity můžeme považovat nejružnější sociální systémy s otevřeným a dynamickým charakterem, v nichž je hlavní hodnotou *sociální kapitál*. Někteří autoři považují *sociální kapitál* za významný veřejný statek (R. D. Putnam), zatímco jiní na něj pohlížejí jako podmínku realizace sociální existence individua (P.

³⁰ Kühn, Z. *Má mít náhrada škody v soukromém právu sankční funkci?* URL: <<http://jinepravo.blogspot.com>> [citováno 25. 5. 2009]. Jedná se o tzv. punitive (exemplary) damages. Žalobci je přiznáno odškodnění, které je navýšeno, mnohdy mnohonásobně, o částku, jejíž charakter se považuje za odměnu žalobci za ochotu podstoupit nejistý spor ve věci flagrantního porušení předpisů s širším dopadem (v úvahu nepřipadají žaloby z individuálních smluv), a současně jako odstrašující a mnohdy v daném právním řádu již dostatečný trest pro žalovaného.

³¹ Z vlastní zkušenosti mohu konstatovat, že stíhání a odstíhání některých banálních jednání, podřazovaných pod trestné činy úvěrového podvodu a poškozování věřitele a které typicky a dostatečně postihují už soukromoprávní odpovědnostní vztahy, nabývá někdy tragikomických podob a zavdává pochybnosti o správnosti a účelnosti takové trestní politiky.

³² K tomu viz *Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku (zák. č. 40/2009 Sb.) - Část první. Obecná část, hlava II, k § 12*. Zdroj: právní informační systém ASPI [právní stav ke dni 10. 5. 2009].

Bourdieu, J. Coleman). Pro svou rozmanitost a obtížnou normativní uchopitelnost se tyto entity však dají jen obtížně institucionalizovat a chránit z pozic veřejného práva. Proto je otázkou spíše pro soukromoprávní kodex, zda jim poskytne alespoň minimální ochranu, nebo je ponechá zcela mimo sféru své právní regulace, kterou můžeme pro hrubou představu vymezit prostorem za hranicí osobnostních práv, do jejichž chápání se již z hlediska nejrůznějších druhů újem tyto nadindividuální momenty promítají.

Pro jemnější uchopení tohoto problému v soukromém právu můžeme vyjít z konceptu *institucionálních pilířů práva*³³, za které můžeme považovat triádu *vlastnictví, smlouvy a odpovědnosti*. Současný dynamický globální vývoj ekonomiky, založené spíše než hmotných statcích na informacích, přináší pro všechny tyto pilíře soukromého práva výzvy, které pak právo s ohledem na svou setrvačnost absorbuje jen pozvolna.

V oblasti *smluvní* zmiňme spolu s A. Giddensem vzrůstající význam abstraktních systémů ekonomického směřování hodnot, které pod tlakem rozšiřování ekonomiky přešly od důvěry mezi jednotlivci k důvěře v tyto celé jednotlivé abstraktní systémy³⁴. Pouhý odkaz na fenomén internetu by zde přitom nebyl ničím, než obecnou a prázdnou kategorií, neboť jeho prostřednictvím již vzniklo a funguje takových systémů bezpočet. V právní praxi se tato dynamika manifestuje samozřejmě zejména výrazným zaostáváním smluvních typů za reálně vznikajícími smíšenými a komplexními závazky.

V oblasti *vlastnictví* se zase projevuje odklon od výlučného vlastnictví a akumulaci kapitálu k participativním formám jeho užívání a přesunem hodnot do oblasti statků nehmotných. Vzrůstající nároky na diferenciaci v oblasti *odpovědnosti* v právu pak samozřejmě korelují se vzrůstající svobodou subjektů na stále ještě se dynamicky globalizujícím trhu.

Právo na tento vývoj reaguje a kromě ochrany normami z oblasti spíše veřejného práva³⁵ poskytuje stále specializovanější ochranu i prostředky soukromého práva, zejména vztahům se spotřebitelským prvkem či vztahům z účasti v hospodářské soutěži. A to jak v rovině hmotněprávní, tak procesní. Právě v těchto souvislostech můžeme pohlížet i na institut § 456 o. z., který se může rehabilitovat pro soudobý i rekodifikovaný právní řád jako soukromoprávní záruka ochrany komplexních vztahů abstraktního směřování nejrůznějších hodnot, v nichž díky výběrovému a těžko předvídatelnému zájmu médií může mít i výsledek individuálního sporu v dané oblasti vztahů široký dopad na *právní vědomí* osob, zejména ve smyslu *mínění o právu*.

5.3 INTEGRITA PRÁVNÍHO ŘÁDU

Poslední perspektivou pohlížení na restorativní funkci může být její pojetí coby integrálního *systémového prvku ochrany* nejrůznějších zájmů napříč celým právním řádem. Šíře záběru

³³ Blíže k tomu viz Hurdík, J. *Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 30 an.

³⁴ Zpracováno podle op. cit. sub 33.

³⁵ Např. v oblasti elektronických komunikací, energetiky, infrastrukturních služeb nebo jiných významných veřejných služeb.

skutkových podstat bezdůvodného obohacení, v současnosti taxativně omezených, v zamýšlené rekodifikaci soukromého práva ale již demonstrativních, tento institut předurčuje k dopadu na situace regulované nejrozličnějšími právními odvětvími. Počínaje právem trestním a přestupkovým, přes nejrozličnější větve práva správního, až v neposlední řadě po právo finanční, ať už fiskální, či nefiskální. Například v otázce způsobu realizace soutěžního práva patří Česká republika a státy EU mezi systémy, které dávají přednost spíše veřejnoprávnímu způsobu vymáhání, zatímco tzv. *private enforcement* je běžný např. ve Spojených státech amerických.

Přesto je dle mého názoru řešení i takových situací dle současného § 456 o. z. formou nejvhodnější, neboť stát je takto nucen nést a unést důkazní břemeno ohledně skutkových náležitostí nároku před nezávislými soudy, což zajišťuje velkou bariéru proti zneužití či nadužívání. Tím by byla zachována existence uměřeného způsobu, jak obnovit ekonomickou a soutěžní spravedlnost v situacích, kdy se jiné právní instituty neuplatní pro nenaplnění všech potřebných formálních předpokladů, avšak výsledný stav odpovídá rčení *summum ius summa iniuria*.

Příkladem může být analýza obtížné vymahatelnosti právních institutů, realizovaných s cílem naplnit jednu ze strategií boje s organizovanou kriminalitou – odčerpávání zisků, když za příčiny považuje J. Musil³⁶ obtížnost při dokazování spáchání skutku a jeho spojitosti s nelegálními zdroji. Právě takovou situaci přitom může § 456 o. z. elegantně překlénout, neboť podmínkou vyhovění státem uplatněnému nároku není současné uznání obohaceného vinným v důkazně náročnějším trestním řízení a stejně tak je oslabena nutnost dovodit spojitost konkrétního činu s konkrétním předmětem obohacení, když znalost totožnosti ochuzeného není podmínkou.

6. ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA

Závěrem této stati považuji za nejdůležitější položit otázku pomyslnému zákonodárci, zda je skutečně jeho úmyslem bez náhrady vypustit toto ustanovení z připravovaného kodexu soukromého práva. Pakliže toto ustanovení přecházelo bouři porevoluční novelizace o. z. až doposud, není již legitimním důvodem jej vypustit bez hlubší reflexe s pouhým odkazem na nastolovanou právní diskontinuitu nebo ještě hůře – zcela bez vysvětlení. Podle výše naznačených úvah je možné dojít k závěru, že toto ustanovení svůj pozitivní význam v českém právním řádu teprve stvrdí. Zákonodárce by neměl podceňovat dynamiku vývoje postindustriální společnosti, zvláště pokud se inspiroval kodexem spíše historickým, a měl by naopak počítat s tím, že v otázce ekonomické tvořivosti individuů, ať už ve smyslu žádoucím nebo perverzním, nelze společnost normativně zakonzervovat. V současnosti jde v praxi o zatím jen velmi zřídka využívaný institut, což si vysvětlují nutností ze strany pověřeného úřadu iniciovat civilní sporné řízení s ne vždy odhadnutelným výsledkem a současně malým povědomím o tomto institutu napříč veřejnou správou. Z toho pak vyplývá bezradné přehlížení podobných situací. Lze však očekávat, že v ekonomickém životě budou stále vznikat nové a nové druhy transakcí, co do plnění stále subtilnější a co do okruhu osob stále hromadnější povahy, kde bude obtížné okruh ochuzených určit, zejména bez ochoty obohaceného k součinnosti. Obtížná předvídatelnost možných aplikací tohoto ustanovení by neměla bez dalšího v zákonodárcích vzbuzovat obavy, považují-li výše naznačené funkce

³⁶ Op. cit. sub. 28.

za legitimní a žádoucí a české soudy současně za kompetentní a dostatečnou pojistku přiměřené aplikace.

Literature:

- BAŤKA, M. Současná právní úprava problematiky praní špinavých peněz v ČR. Olomouc: UPOL, 2005, 104 s. Diplomová práce na Právnické f. Vedoucí práce Lubomír Grůň.
- BIČOVSKÝ, J., HOLUB, M. Občanský zákoník: nové znění občanského zákoníku: pozn. vyd. s judikaturou. 2. vyd. Praha: Linde, 1994, 669 s. ISBN 8085647303
- ELIÁŠ, K. a kol. Občanský zákoník: Velký akademický komentář. 1. svazek, § 1-487. Praha: Linde, 2008, 1391 s. ISBN 9788072016877
- FIALA, J. a kol. Občanské právo hmotné. 3. vyd. Brno: Doplněk, 2002, 433 s. ISBN 8072391119
- HEYROVSKÝ, L. Dějiny a systém práva římského. Praha: J. Otto, 1910, 1243 s.
- HOLUB, M. a kol. Občanský zákoník: komentář. 1. svazek, § 1 – 487. Praha: Linde, 2002, 734 s. ISBN 8072013289
- HURDÍK, J. Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti. Praha: C. H. Beck, 2007, 119 s. ISBN 9788071793793
- HURDÍK, J. Zásady soukromého práva. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 168 s. ISBN 8021020016
- KNAPPOVÁ, M., ŠVESTKA, J., DVOŘÁK, J. a kol. Občanské právo hmotné. 1. 4. vyd. Praha: ASPI, 2005. 523 s. ISBN 8073571277
- KORECKÁ, V. Neoprávněný majetkový prospěch v obč. právu. Brno: UJEP, 1981, 137 s.
- KÜHN, Z. Má mít náhrada škody v soukromém právu sankční funkci? Dostupné z URL: <<http://jinepravo.blogspot.com>> [citováno 25. 5. 2009].
- LETOWSKA, E. Unjust Enrichment in Eastern European Countries. In International Encyclopedia of Comparative Law – Vol. X: Restitution – Unjust Enrichment and Negotiorum Gestio – Chapter 4. Ed. Schlechtriem, P. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995, 92 s.
- MUSIL, J. Finanční šetření – nástroj odhalování praní peněz. Kriminalistika, 2008, č. 4. Dostupné z URL: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/1999/9904/finset.html>> [citováno 22. 5. 2009].

- PATEŘEK, D. K veřejnoprávním omezením smluvní autonomie v obchodních vztazích. Právní fórum, 2009, č. 3, s. 101 an.
- SCHRAGE, E., NICHOLAS, B. Unjust Enrichment and the Law of Restitution: A Comparison. In Unjust Enrichment (The Comparative Legal History of the Law of Restitution). Ed. Schrage, E. 2nd edition. Berlin: Duncker und Humblot, 1999, 333 s. ISBN 3428079825
- ŠTURSOVÁ, L. Význam § 456 věty druhé občanského zákoníku. Dostupné z URL: <<http://obcanske.juristic.cz/615725/clanek/obcan5>> [citováno 20. 5. 2009].
- ŠVESTKA, J. Základní teoretické otázky občanskoprávní odpovědnosti a neoprávněně získaný majetkový prospěch. In Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 1979, č. 3 – 4.
- ŠVESTKA, J. a kol. Občanský zákoník: komentář. 10. vyd. Praha: C. H. Beck, 2006, 1465 s. ISBN 8071794864
- VANĚK, J. Neoprávněný majetkový prospěch. Praha: Panorama, 1987, 234 s.

Reviewer:
Josef Fiala

Contact – email:
77092@mail.muni.cz